

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

З. П. ТАРАХАН-БЕРЕЗА (Канів)

За рядками книги відвідувачів Шевченкової могили (1917—1921 рр.)

Перша світова війна завершилася в царській Росії Лютневою революцією, яка породила серед поневолених імперією народів надію на близьке соціальне та національне визволення. Разом з революцією ожила й Україна, "стерта і географічних мап, з підручників історії, з літератури всього світу, навіть з своєї власної свідомості" ¹.

Про це пробудження української нації розповіли нам сучасники й учасники тих подій, а також численні архівні матеріали та наукові дослідження. Однак сьогодні мало хто знає, що на вершині Чернечої гори зберігся ще один важливий документ часів визвольних змагань початку XX ст., а саме, книга відгуків Шевченкової могили, яку писали люди і України, Росії та зарубіжних воюючих держав у 1917—1921 рр. Ця книга є всенародним літописним свідченням про той найбурхливіший і найдраматичніший період нашої історії. Рукописний оригінал цієї кнши-реліквії сильно посіраждав, але, на диво, уцілів. Врятували Гюго у 1924 р. редактор часопису "Нова Громада" П. Руденко та український письменник, уродженець Канова С). Варавва (Олекса Кобець). Довідавшись, що ця книга з Тарасової світлиці знаходиться в Канівському сільбудинку, вони вмовили його завідувача передати її до Києва. Так цей фоліант потрапив до "Нової Громади", на сторінках якої в кількох номерах О. Варавва опублікував нарис "Прочани на могилі Т. Г. Шевченка" ², який пізніше Інститут Тараса Шевченка видав окремою книжечкою під такою ж назвою ³. На жаль, О. Варавві не вдалося опрацювати рукопис книги до кінця, адже редакцію попросили передати її до Київського історичного музею. Лише пізніше вона повернулася на Тарасову гору.

Сьогодні ця велика, досить пошарпана книга у темно-вишне вій палітурці зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника у м. Каневі. Записи в ній велися чорнилом, тушшю, а найчастіше різнокольоровими олівцями. Сторінки й аркуші книги неодноразово нумерувалися (і все ж їх втрачено близько ста!). Зараз у ній налічується 247 аркушів, на які ми й будемо посилалися в тексті. Численні записи в книзі свідчать про те, що в той поворотний для нашої історії час біля Кобзарєвої могили побувало більше людей, ніж у попередні роки. У 1917—1921 рр. сюди приходила найрізноманітніша маса відвідувачів: селяни, пролетарі і графи; учні та вчителі, студенти і професори, есперантисти й актори; солдати, моряки та військові різних рангів; січові стрільці і військовополонені; інваліди війни та сестри милосердя; безбожники і віруючі; зовсім неписьменні, малограмотні й високоосвічені; люди діаметрально протилежних поглядів і представники різних політичних партій.

На Чернечій горі схрестилися в ті роки дороги посланців з різних кінців України: Галичини і Буковини, Катеринославщини і Київщини, Волині й Закарпаття, Пожавщини і Поділля, Миколаївщини і Чернігівщини, Херсонщини і Таврії... Сюди пролягли шляхи з деяких країн Європи, а також з усієї Росії. Це справді цінний документ, що писався тисячами розворушених революцією та громадянською війною

людей, які простували в той кривавий час до Шевченкової могили (цього єдиного не знищеного жорстоким часом острівця української духовності), щоб порадитися -з генієм та набратися сил. Майже кожен запис у книзі це свідчення не тільки глибоких почуттів, які охоплюють кожного відвідувача біля святого місця, а й їх турботи про Україну, батьком, учителем і пророком якої вони вважають Тараса Шевченка. Народ, який століттями підкорявся то одному, то іншому чужинцеві, мав, нарешті, сам вирішити долю своєї Батьківщини. Вже на самому початку української революції до влади прийшла Центральна Рада, яка об'єднала навколо себе всіх українців різних партій та ідейних переконань. Народ висловив їй своє повне довір'я й підтримку, про що свідчать і сторінки історичної книги відвідувачів Шевченкової могили:

"Того ж дня гурток народних учителів виніс резолюцію, по котрій Тимчасовий уряд не визнається українцями за Уряд, а тільки Центральна Українська Рада визнається за Український Тимчасовий Уряд".

Червень 1917 р. (арк. 6).

Мільйони українців викрили, нарешті, свою Батьківщину, відчули необхідність її державності, творцем якої вважають Тараса Шевченка. Про це свідчить і запис від 3 липня 1917 р.: "Найбільший і найдужчий Універсал до народу українського на Україні й поза Україною сущого - "Кобзар" Тараса Шевченка. Його же не преїдеши" - українські соціалісти-революціонери: М. Ковалевський, Г. Чижевський, К. Величко, А. Постоловський, К). Охримович, М. Чечель, І. Маєвський, І. Лизанівський, Г. Лисенко (арк. 24).

У перші дні та місяці Великої революції народ переживав високе духовне піднесення й бурхливу радість, про що свідчать такі записи:

"Батьку Тарасе! Чи чуєш ти, що робиться тепер на Україні? Чи чуєш ти, як Україна рве і мече свої кандали?"

18 червня 1917 р. (арк. 14).

"Радуйся, Батьку, вже воскресла Україна"

Син вільної країни. 6 липня 1917 р. (арк. 26).

Те, що відбувалося в Україні, нащадки поета сприймають як здійснення ного пророцтва:

"Твердо вірю, що часи з 27 лютого 1917 року будуть годиною, в яку почали здійснюватися твої, Батьку Тарасе, пророчі річі..."

Михайло з Полтавщини. 4 червня 1917 р. (арк. 6).

У той історичний період немало "малоросів" відчули себе вперше українцями: "Батьку Тарасе! Прийшов я уклонитись твоїй могилі, Вільний Українець. 1 вітаю тебе, Батьку, з волею, котру ми добули, за котру ти весь свій вік боровся..."

Т. П. Кабаченко із с. Яблунів. 1 червня 1917 р. (арк. 3).

Всім серцем бажаючи воскресіння Україні, її сини з вершини Чернечої гори закликають: "Держіть свій прапор і високо, і сміло. Держіть так, щоб сіяв він усім, наче сонце..."

16 липня 1917 р. (арк. 29).

Радість народгу та його пробу/гження відчувається у кожному із записів, у словах гімну "Ще не вмерла Україна", що проривається на сторінках книги, у гаслах: "Хай живе Україна-Русь! Слава Т. Шевченку!" (арк. 37).

Така сила геніїв, що навіть з могили вони продовжують керувати помислами нащадків: "Дяка велика рідно^гу дідусяві Тарасові, що своїми думками научив мене любити Україну... Ні! Не кажіть мені, що Шевченко умер... Він між нами живе, тільки ми його не бачимо. Тут, над Дніпром, над кручами він вигас і живе, і руководить нами".

Олеся Рабчевська, полтавка. 6 серпня 1917 р. (арк. 41).

І такі свідчення не поодинокі. Тут у кожного вірного ідеалам Шевченка, "душа переповнювалася щирою любовію до рідної України".

Документальні розповіді

Борис Іващенко. 15 серпня 1917 р. (арк. 48).

І вони складають присягу перед Шевченковою могилою в любові до України:

"Силу і працю, віру й завзягтя — все я віддам для Вкраїни. В цьому присягаюсь перед твоєю могилою, Великий Пророче-мученику"

Ф. Довгім. 4 червня 1917 р. (арк. 6).

"Умру за Батька! За його ідею, за його славу. Хай живе наша Україна!"

Яків Бовишк. 26 лютого 1918 р. (арк. 64).

Таку клятву давали не лише дорослі, а й діти, які тут "присягнулись все своє життя присвятити рідній Україні і любити її, як учив Тарас Григорович Шевченко, а як повиростаємо, то і других будемо навча'и, як для України працювати.

Будь певен, Тарасе, що перевертнями з нас ніхто не буде, бо ми знаємо, хто ми. Чий діти. Яких батьків..."

6 серпня 1917 р. (арк. 43).

Такими були настрої і почуття нащадків Кобзаря у найщасливіший період української революції — період єднання українців, віри в щасливе завершення утвердження України, в її воскресіння.

Наступні роки мають інше забарвлення - частіше похмурі, іноді навіть лиховісні. А прийшов той тривожний час тоді, коли українці поділилися між собою. Наші вороги дуже добре знали найбільш вразливе місце нашої нації — "відсутність усвідомленої необхідності постійної міцної єдності всіх членів держави" - і не рач використовували це з метою її поневолення. Саме ця "відсутність єдності" була завжди пагубною для України, її самостійності, тому й жила вона "то під Литвою, то під Польщею, то під Австрією, то під Росією"⁵. Ця "відсутність єдності" зіграла і цього разу фатальну роль. У той час, коли народ радів перемозі, волі, поверненню йому національної свідомості, коли ще можна було дітям України поєднати свої зусилля у боротьбі за соціальне і національне визволення народу, різні його представники роз'єдналися. А одночасно роз'єднали і Тараса Шевченка. Одні взяли собі на озброєння Шевченка-революціонера, інші - Шевченка-національного пророка. Забули Кобзареві нащадки і про його заповіти любові та братерської єдності, які повинні були стати найміцнішим фундаментом української державності. Трагічним наслідком нього став поділ народу України на два непримиренні світи вже в перший рік Великої революції, після того як до влади в Росії прийшли більшовики. Українські комуністи, які ще недавно підтримували Центральну Раду, отримавши поразку на Всеукраїнському з'їзді Рад, залишили його 17 грудня. Вони переїхали до Харкова й проголосили створення ще однієї Української Республіки, цього разу радянської. Власні діти розділили рину неньку на дві половини, не П'ідо фюючи, яке жахливе спустошення готують їй. Усвідомлення трагізму того, що сталося, виражене на сторінках книги відвідувачів Шевченкової могили:

"Ой Батьку, Батьку! Коли б зараз ти устав з могили, ти б мабуть не захотів жити ні одної хвилини. Як тяжко тепер жити на світі, тяжче, ніж було колись при тобі, Батьку.

Провішувана тобою, Батьку, свобода наступила, але цю свободу твої сини України не всі урозуміли. Сини України одного батька розрізались і тепер один другого готовий з'їсти, а за віщо, спитай їх, то вони Вам відповідають - за те, що він або большевик, або українець, а далі дійде, що будуть бити один одного. Як Ви їх спитаєтесь, то одвітають Вам, що за тс, що живе па світі".

Леоородій ХХ віку. 27 квітня 1918р. (арк. 79—80).

І ці слова виявилися суцільно пророчими. Поділ на дві України призвів до того, що для перемоги своєї ідеології її сини почали запрошу-

вати в рідний край чужинців. Українські більшовики -- червоні війська з Росії, перший похід яких завершився вигнанням Центральної Ради з Києва та кривавою трагедією дітей України під Кругами. У відповідь на цю агресію Центральна Рада попросила військової допомоги у Німеччини й Австрії. Німці з австрійцями ввели на територію України свою могутню, майже півмільйонну армію, від якої втекли більшовики і •застогнав власний народ.

Не -застерегли лідерів нововідродженої України й трагічні уроки минулого, коли її діти неодноразово приводили чужинців на власну територію, щоб визволити поневоленні! рідний край, а в результаті приносили йому ще більше спустошення та неволю. Український народ ніколи не сприймав чужинців як своїх рятівників. Так було і цього разу. Не минуло й двох місяців, як німці скинули Центральну Раду, на зміну якій прийшла Гетьманщина на чолі з колишнім царським генералом та великим землевласником, нащадком давнього роду козацької старшини Павлом Скоропадським. І ця драматична сторінка нашої історії знайшла найяскравіше відображення на сторінках історичної книги вражень, неповної живої подихом тієї епохи:

"Чуття душі твоєї, Батьку, про визволення і виродження рідного народу і рідного слова, про воскресіння правди на землі, завіщо ти виїдав свої сили і життя, було справдилося, і світ справедливості і свободи засяяв над безпросвітною темрявою людською. На наших очах воскрес наш рідний край, наше слово — відродилась Україна. Світ правди почав був розбивати зло і неправду-кривду, 'запанувало визволення народу, але знову цей світ почав гаснути і знову починає панувати кривда на землі; знову тяжість і страждання людськості..."

//. Бойко, В. Тимошенко, И. Гончаренко із с. *Ведмеже Рожнського повіту на Полтавщині. 12 травня 1918 р. (арк. 83).*

Філософське осмислення того, що відбулося в рідному краї прийшло до найширших народних мас. І про це свідчить запис харківського селянина від 19 травня 1918 р.:

"Довів Господь мене провідать велику, дорогу могилу нашого Батька!.. Коли те, що ти заповідав, уже було ми здобули... А тепер ми загубили те, що знайшли... Знову на твоїх братів надівають кайдани наші вороги-пани. ...Дай же нам, Батьку, силу пересилить горе, щоб довелося знову буги у тебе в гостях і заспівати тобі веселу пісню - - пісню слави України" (арк. 89—90).

І в той тяжкий для України час її сини знову простували до Тараса Шевченка, до його святої могили, щоб повідати про "страшну кривду рідного краю" (арк. 74):

"Зажурилась Україна, тяжко с гало жити:
Насунулась і ї заходу сила німців ситих Дали
ката нам Гетьмана, свою побратима Та й почав
він дертії шкуру з **брата-селянина**"

А. Шияховиш. 25 травня 1918 р. (арк. "5—06/

"Був на могилі рідного Батька Тараса, але у які часи. Люде! Люде! Що ви робите? -- Розп'яли свободу і топчете матір. Схаменіться, подайте руку брат братові; сьогодні привезли німців наводити порядки. Сором... сором..."

Відвідувачі з м. Борисполя. 25 травня 1918 р. (арк. 94).

І хоч у період Гетьманщини отчий край називався Українською державою, і хоч Ігя держава за час свого короткого існування зробила немало для розвитку національної освіти, для вдосконалення апарату управління та розширення дипломатичних стосунків із зарубіжними країнами, але для рідного народу, як свідчить Ігя книга, вона стала мачухою. Адже, по суті, господарями в ній стали німці та їх "каральні експедиції", які

організовували **поміщики** для помсти над селянами, що за часів УНР отримали землю. Тому відвідувачі, які бажали "волі й добробуту матері України", готові були віддати за неї й своє життя:

"Отож, любий Батьку -- генію України, спочивай спокійно, а я полечу від тебе будити сплячих синів України любити свою рідну неньку, захищать її і жити в згоді!.. Поборемо все!!!"

Син України Свтих Шті.ер. 1 червня 1918 р. (арк. 97).

І хоч похмурий слід лишив народ про Гетьманщину у цій історичній Книзі, все ж на її сторінках є й окремі світлинки. Це, зокрема, запис від 11 травня 1918 р. учителів та учнів Став'ямської Інколи:

"Хоч і тяжкі зараз часи настали нашій неньці Україні, але слова Тараса Шевченка збудуться — наша ненька буде вільною. Діти, котрі ярас у школі, пам'ятають добре, хто вони, і будуть боротись за волю"

Р. Кушко, О. Коїєнко, О. Федор, М. Хармич (арк. 82).

1919 рік приніс Україні ще більші випробування. Відновлена Українська Народна Республіка на чолі з Директорією хоч і намітила широку програму суспільних та соціальних перетворень, не могла реалізувати її, тому що стала ареною запеклої громадянської війни. Змінити ситуацію не змогла навіть злука УНР з ЗУНР 22 січня 1919 р. Трагічна розв'язка посилювалася ще й тим, що не було єдності і в самій Директорії, навіть між її лідерами. Одні бачили порятунок України в союзі з Москвою, інші — з Антантою. Не було єдності й у вирішенні питання — чому віддати перевагу: соціалістичній революції чи національному визволенню? І поки вони сперечалися — червоні війська прийшли знову на допомогу більшовикам України, захопили Харків, а незабаром і Київ. В Україні кипіла запекла громадянська війна, панувала анархія та розруха, її роздирали на шматки різні влади, армії, отамани. Здавалося, що в такий скрутний час не буде у відвідувачів можливості робити записи в книзі-літописі. І все ж вони знаходили в собі сили творити на вершині Чернечої гори колективний літопис про ту буремну криваву епоху. Ця історична книга об'єднала біля Шевченкової могили всіх, хто боровся між собою за Україну. Свої думи виклали на її сторінках і козаки 1-ї української сотні, які "повстали проти комуні і більшовизму":

"Дорогий наш Батьку Шевченко, ти спочиваєш у могилі серед степу широкого на Україні. Ти вмер за волю народу, але і зараз твоє слово не вмерло. Вітаємо тебе як шановного Батька і кладемо земний поклін. Ми глядимо тебе, Батьку, і свою Україну..."

11 квітня 1919 р. (арк. 115).

Немало записів тут залишили і червоноармійці та більшовики, які господарювали в Україні до серпня 1919 р. Серед них були не лише сини Росії, а й України: "Був на могилі, рідний Батьку Шевченку Т. Г., ідейний чоловік, котрий бореться за правду та за волю бідноти, як і ти боровся, наш Батьку рідний".

Честный и идейный коммунист-большевик Каневского учда Георгий Иванов-Бченко, 1 мая 1919 г. (арк. 119).

Зустрічаються тут і записи тих, хто боровся за самостійність України. Навіть у той найкривавіший час всеукраїнського апокаліпсису вони сподівалися принести волю та незалежність рідному краю:

'Ще воля буїє панувати. За
волю підєм воювати І
самостійну будувати Ще
будемо! Проїдай!"

Підпис.

К серпня 1919 р. (арк. 134).

У книзі відвідувачів за 1919 рік відбилася калейдоскопічна зміна різних армій, окупантів, козаків, отаманів. Зафіксоване перебування на

Чернечій горі і **білогвардійців** Добровольчої армії Денікіна - юнкерів, поручиків, донських козаків. На сторінках книги-літоїшсу вони констатували лише факт своєї присутності біля Шевченкової могили (арк. 134).

Такої взаємної ненависті, такого братовбивства ще не знала Україна. Це був апогей громадянської війни. Ніби підводячи підсумок тогорічних окупацій, "незалежник" Михайло Кармелюк з Херсонщини пише у книзі:

"Батькові поневоленої й обдертої заклятими окупантами та зрадниками - "українцями" неньки України надсилаю свій щирий привіт, надіюсь, що недалеко та хвилина, коли обдурений різними "освободителями" нарід скине з себе **комуністичне** ярмо і стане на вірний шлях боротьби за визволення України від денікінсько-комуністичних банд і гордо підніме свій національний жовто-блакитний прапор, котрий дасть довгождану національну свободу, а не денікінську "єдиную неделимую" та "комуністичний совітський рай" (арк. 154).

1920 рік. Запекла боротьба за Україну вже наближалася до свого фіналу. Червоні війська, які вже втретє захопили Україну в грудні 1919 р., утверджувалися туї надовго, але й українська армія не склала ще своєї зброї, їх сили були нерівними. Симон Петлюра шукав собі надійного союзника -- і знайшов його у Польщі. Це спричинило остаточний його розрив з галицькими українцями. Об'єднаним силам Петлюри вдалося у травні 1920 р. захопити Київ. Проте його союзники незабаром порвали з ним, але він ще продовжував боротьбу до листопада 1920 р., до часу, поки не перейшов на польську територію. В Україні ж продовжувалися виступи прота радянської влада лише окремих партизанських загонів, які були остаточно ліквідовані до кінця наступного року.

Так коротко можна сказати про вирішення долі України в 1920 р., оглядаючи ті події з висоти нашого часу. А як же вони **відображені** на сторінках книги відвідувачів Шевченкової могили? Тут висловлені лише роздуми й почуття людей, але саме через них розкривається та неспокійна і бурхлива епоха. Хвилі І громадянської війни докочувалися і до Кане-ва, про що свідчать численні записи у книзі, зокрема, козаків гайдамацького полку, отамана з пароплава "Петро І" (арк. 172), "военмора Макса" (арк. 141) тощо.

Це був час останніх боїв на українській землі військ під проводом Симона Петлюри, ім'я якого зустрічається часто у цій книзі:

"...Далі поїду воювати із Петлюрою-катом і його наймитами-ляхами"

Восмор К. Г. Васильківський. 29 вересня 1920 р. (арк. 204—205).

Для більшовиків і тих, хто порвав із Симоном Петлюрою, головний отаман -- кат, шовініст, націоналіст і зрадник. Таким він є і для члена Української партії лівих соціалістів-революціонерів (боротьбистів) В. Володимирова, про що свідчить його запис, звернений до Тараса Шевченка:

"...Если б ты был жив, ты бы боролся вместе с трудящимися Украины против петлюровского шовинизма и националистической травли, которая ведется этим изменником украинского трудового народа. Хай живе Вільна Українська Советська Республіка! Твои мечты, дорогой поэт народа, осуществляются сейчас".

11 червня 1920 р. (арк. 182-183).

Та 26 червня у відповідь Володимирі і його однодумцям у книзі відвідувачів Шевченкової могили з'явилося ціле послання-звернення

"До братів!

Ледачі й тупоголові сини сердешної Вкраїни! Це до вас, мої кохані малороси, це я до вас, мої "завзяті" комуністи й боротьбисти і проч. і проч. партійні...

Ви розпинаєтесь за роб.-селянську владу, силою хочете загнати всіх в комуністичний рай, щиро (буває) бажаєте добра працюючому людові...,

але ви засліплені. Ви не бачите, що братчики-окупанти, які дивляться на Україну, як на дійну корову, як на продовольчу базу, ці братчики точать, як воду, кров з того сердешного народу, за який ви нібито розпинаєтесь. Сліпі ви, сліпі!.. Вам здається, що Україна переживає тільки екон.-соц. рев., а це ж і національна..." (арк. 153).

Ті ж, кому адресувалося це послання, простували також до Тараса Шевченка. Того року торкнулися сторінок книги-літопису чимало матросів Балтійського та Чорноморського флотів, працівників робітничо-селянської інспекції (арк. 195), Канівського повітового військового комісаріату (11 червня 1920 р.), а також продпрацівників з Києва (2 вересня 1920 р., арк. 163).

2 травня "відвідали могилу великого поета України сини і борці за знедолений люд України -- українські комуністи Карпенко, Олександр Лозовий, Владислав Малер, Максим Черешневий, Андрій Любченко, С. Лебедев та інші" (арк. 148). На наступній сторінці серед підписів членів КП(б)У і київських комуністів значиться прізвище її письменника Івана Кулика. Чимало записів у книзі лишили і російські більшовики - члени ревкомів та члени Царицинської й Московської організацій РКП(б). Зокрема, комуніст А. Єрмолов пише: "Только народ, сбросивший с себя ярмо эксплуатации, вполне оценит твою деятельность, великий борец за свободу"

3. VІ.1920 р. (арк. 152).

Більшовики вважали, що Тарас Шевченко саме на їх боці, ја радянську Україну, тому і закликали всіх на сторінках цієї книги "следовать его (Т. Шевченка) примеру для торжества независимой Социалистической Украинской Советской Республики" (арк. 201).

Ті ж представники України, які хотіли бачити її самостійною, приходили на Шевченкову могилу із "змарнілою душею" (арк. 159): "...Біда, Батьку! Народу українському хмара сонце заступила. Нема просвітку, прив'язали даже язык, щоб не балакали своєю мовою"

11 червня 1920 р. (арк. 169).

"Батьку Тарасе! Якби ти міг глянути на те, що зробилось з нашої рідної України. Збулися твої слова, Батьку, твої рідні діти четвертують рідну неньку Україну, шматують, бо самі не знають, чого хочуть..."

29 серпня 1920 р. Микола (арк. 171).

У загісах бринять нарікання на нові порядки: "Устань, Батьку, із могили, устань, подивися, що робиться тут із нами і до чого ми дожилися. Тут за правду нас всіх гонять, дуже часто б'ють і на Україні нашій рідній жить нам тут не дають" (арк. 160).

У всіх цих записах відчуте дихання того величезного протистояння між різними ідеологіями, кожна з яких брала у спільники собі Тараса Шевченка, полгум'яне слово та ідеї котрого кожен сприймав відповідно до свого світогляду:

"Батьку! Ти остільки величний і далекий від нас, буденних людей, що ми всі недалеко від нашого світогляду проектуємо тебе, як далеку зірку неба на одну площу, з якої вона сяє і збуджує посильну кожному з нас думку..."

9 травня 1921 р. (арк. 167).

Про те, як по-ріЗНОНгу сприймали відвідувачі Тараса Шевченка, особливо відчутно в записах-сповідях 1921 р. -- року, коли завершувалася громадянська війна в Україні й утверджувалася радянська влада. Переможці ведуть записи на сторінках книги відвідувачів переважно російською мовою. Вони лаконічно констатують свою присутність тут. Це "Председатель особого отдела 58 дивизии", "Секретарь уполномоченного оперштаба особотдела Н.В.С." (арк. 225), "Красноармеец, аяь-

ютант 515 сов. стрелкового полка", "Военком райот. связи...", "Командир связи 172 бригады 58 стр. Орловской дивизии", юнаки з Київської школи червоних старшин.

Курсанти ж Черкаських курсів командного складу виносять подяку поету: "...Жизнь, которую Тарас Шевченко положил на благо русского народа, не погибла даром и ... мы, сыны его, приносим благодарность, вечную память великому борцу за освобождение народа от тунеядцев" (арк. 224).

Переможці звертаються до Тараса Шевченка вже в дусі новітніх часів, а саме, як до свого "товариша" (арк. 212, 245).

Серед записів цієї групи іноді зустрічаються й українською мовою: "Першого бунтаря на полі класової боротьби -- вітаю! Хай вічний спогад про твої великі ідеї буде нам провідником до кращого майбутнього -- комунізму".

10 червня 1921 р. (арк. 139).

До цього запису написано такий коментар переможеного: "Одумайтесь, лихі діти, що ви натворили!.." (арк. 139).

На сторінках цієї книги відвідувачі могили ведуть ніби дискусію один і одним. І не лише відразу відгукуються на ту чи іншу думку свого ідеологічного супротивника, а буває, що і через рік. Так, на звернення "До братів" (проти комуністів, боротьбистів і інших партійних) - 13 травня 1921 р. з'являється протилежне звернення, спрямоване проти українських націоналістів:

"До товаришів!

Ледачі і тупоголові.

До українського люду!

Ви, ко'Ірі вважаєте себе істинними націоналістами, мало взагалі дбаєте про свою бідну, "темну" родину... Вам не треба незалежної (самостійної) України: бо тоді тільки між вами і вашими ворогами буде віковична боротьба і буде литься даром людська кров. Замість мирної праці ви будете тільки сваритися за якусь вільну Україну. Пора покинути самолюб'є... Вам же співець теє казав: "Братайтеся, єдняйтеся", бо братерством Вкраїна воскресне. І так треба відкинути геть самолюб'є і полюбити щиро весь народ. Да здравствует 3 Интернаціонал і міровая революція!" (арк. 146).

Ніби у відповідь на попередні записи на сторінках книги відвідувачів лунають поетичні рядки Михайла Одинокого (Кочури):

...Але хотів би я спізнати Твій
настрій, батько, у сей час — Чи
ги б хвалив, а чи погудив За лал
сучасний усіх нас?

10 червня 1921 р. (арк. 136).

І проти попередньої групи піднімається лавина записів переможених, які зовсім по-іншому сприймали те, що відбулося в Україні. Дехто з них хоче "крикнути на всю неньку Україну і збудити свій нещасний народ, щоб вжахнувся весь світ": "Брати Українці! Пора встать, пора волю добувать! Чого гнете свої шиї в московській неволі? Невже у вас нема любові до свого народу?.. Невже у вас нема національного почуття?.. Стидно...

Хай живе Україна!!!"

На сторінках книги відвідувачів Шевченкової могили за 1921 рік, як і за попередні роки, лунають непоодинокі заклики: "Хай живе вільна Україна! Хай живе самостійна Україна!" Однак того піднесеного настрою, який панував серед відвідувачів на Чернечій горі у перший рік

революції, не відчутно тепер у жодному записі. Сумні та невеселі несли свої сповіді Кобзареві його нащадки: "На могилі Т. Г. Шевченка. Прийшов. Якось сумно, сумно. Сумно за чимсь таким великим, гарним. В саду над Дніпром стоїть вона величава, мовчазна. Тарасе! Ти спиш, під тобою стогне Дніпро, неначе хоче вирвати тебе з домовини. Спи, Тарасе, а ми, нещасні діти України, не забудем тебе ніколи, до віку."

1921 рік. С. Шандра (арк. 216).

"Коло могили Тараса Григоровича Шевченка. Великий дух мене привів на поклін нетлінному твоєму праху... Багато б дечого тобі сказав про наше вільне будівництво та слів нема від сорому та страху..."

Гром. с. Бобринці Канів, поетів І. М. (Рулевой). 1 травня 1921 р. (арк. 230).

"Батьку! Ти спиш?.. Хоть би ти устав на хвилину та побачив, що діється на Україні... Як її розпинають. Ох, важко..."

19 червня 1921 р. (арк. 147).

В новому суспільстві, завойованому ціною крові, люди чомусь почували себе нещасливими, безсильними. Зрозуміти причини цього відчуття допомагає запис Т. Правденка: "...Я... не маю сили, я безсильна комашка, котру можуть зразу задавить, як тільки стану хоч виказувати свої почуття і муку. Л через це мовчу і нічого не роблю... Коли б ти. Батьку, встав тепер, то ще лучше заплакав би, як раніш плакав. Благослови хоч здалека синів твоїх на правдиву працю!.."

14 травня 1921 р. (арк. 212).

І все ж переможені сини України, як свідчать записи у книзі відвідувачів Шевченкової могили, і далі продовжували вірити в те, що стане вільним їх отчий край:

"Ненько Україно! Я вірю, ти будеш вільна. В тебе є сини-орли і дочки" Л. (арк. 225).

"Вірю побувати на могилі, коли буде Україна вільною!!! Даю клятву перед твоїм прахом, Батьку, боротись за волю України!"

10 червня 1921 року. М.В.Р. — Корінь (арк. 230).

Та ці заклики були вже "голосом волаючого в пустелі", адже в радянській Україні стала панівною єдина ідеологія, яка за любов до рідного краю не лише репресувала, а й фізично знищувала. Про одну з таких жертв розповіли відвідувачі Шевченкової могили. Зокрема, під сповіддю хорунжого Українського війська Володимира Гончара від 26 лютого 1918 року:

Сидів і я не раз в тюрмі.
За батька нашого Тараса,
За вільну Україну нашу
За волю й правдоньку її...

внизу олівцем написано невідомою рукою: "Згинув за Україну: розстр. комуністами в 1921 р. у серпні" (арк. 163).

Всі свої надії відвідувачі пов'язують з Тарасом Шевченком, його віщими думами та пророцтвами, які не перестають лунати зі сторінок цієї історичної книги (найчастіше зустрічаються в ній рядки з "Послання..." та "Розритої могили"). У народу можна було пограбувати все, але не можна було відібрати Шевченкове віще слово - найбільший його духовний скарб і меч:

"Батьку мій рідний! Встань, подивись тепер на нашу неньку Україну -- її знов запутано кандалами новими, від котрих її може (врятувати) тільки твоє живе слово, її ж тепер роздирають недолюдки і невірні діти. Встань і нехай потече твоє живе слово і встане Україна од краю до краю і не буде гнутись, як тепер гнеться"

Микола Залізний. 2 травня 1921 р. (арк. 213).

І як молитва до Шевченка лунає звернення одного з відвідувачів:

"Хай твої славетні думки
Вічно живуть серед нас і
Ніколи не дадуть загинути
Українському народу"

О Васиньченко (арк. 245).

Тарас Шевченко спить вічним сном над широким Дніпром, а його полум'яне слово продовжує будити нащадків. Саме свідченням цього і є ця книга-літопис, в якій яскраво відображена історія українського народу досліджуваного періоду. Діти України простували на вершину Чернечої гори до Тараса Шевченка, щоб набратися тут сил для боротьби за ту ідею, виразниками якої були. Тут вони клялися в своїй жертвній любові до України, заради спасіння якої кожен з них ладен був іти на смерть. Насправді ж виходило, що всі вони, разом з окупантами, топили її у крові та спопеляли у полум'ї взаємної ненависті. Ця братовбивча громадянська війна привела до знищення цвіту нації. Україна зазнала нечуваних жертв. Одні її діти загинули під час громадянської війни, інші - у мирний, але жорстокий час -- у в'язницях та на засланнях у гулагах. Немало їх поглинули зарубіжні держави, які дали притулок українським ізгоям. Їм дехто з тих, хто не зазнав репресій, покінчили життя самогубством, розчарувавшись у справедливості тих ідей, яким вони вірно служили все життя. Трагічною була доля не лише поборників УНР, а й тих більшовиків, які проливали кров за УРСР, таких, як Юрій Коцюбинський, Віталій Примаков та багатьох інших визначних діячів КП(б) України, репресованих і знищених у 30-х роках. Такої втрати розуму й інтелекту нації не зазнав жоден народ світу. І все це стало результатом ідеологічного протистояння народу, поділу його на два непримиренних світа. Насіння ж, посіяне в криваву землю, як писав Сергій Єфремов, могло вродити "не рівність і братерство, а тільки ножі обоюдні, зненависть, кров..."⁶.

І ця драматична сторінка історії українського народу знайшла найяскравіше відображення у книзі-літописі з Тарасової світлиці, яку лишили нам наші предки, щоб застерегти нас і прийдешні покоління від трагічних помилок кривавого минулого. А одночасно навчити взаємній братерській любові та єднанню, без яких неможливе воскресіння їх та процвітання української державності.

¹ В и н н и ч е н к о В Відродження нації — Київ — Відень. 1920 — Ч 1. — С 72.

- В а р а в в а О. Прочани на могилі Т. Г. Шевченка (матеріали з книжки відвідувачів могили за 1917— 1921 роки) // Нова Громада. — 1924 — № 8—29, 30, 31—32, 35

² В а р а в в а О. л. Прочани на могилі Т. Г. Шевченка (матеріали з книжки відвідувачів могили за 1917— 1921 роки) — Державне видавництво України, 1929

⁴ А н д р і й Т к а ч у к Симон Петлюра (політичний портрет) // Київська старовина - 1993 — № 1. — С 50

⁵ Там же

⁶ Є ф р е м о в С. Лист без конверта (до командуючого українським військом та народного секретаря Ю. Коцюбинського) // Літ. Україна — 1990 — 30 серп